

АЕМ.
АЧБ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

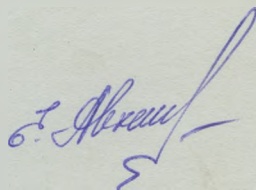
Александренко Олена Віталіївна

УДК 343.985

**КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІ
РОЗСЛІДУВАННЮ**

12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика;
судова експертиза

Авгореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ - 2004

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Питання боротьби зі злочинністю набули особливої актуальності в даний час у зв'язку з кількісними та якісними змінами у структурі злочинності, що характеризуються появою нових видів злочинів, удосконаленням способів їх скоєння і приховування, зростанням професіоналізму злочинців, їх високою технічною оснащеністю, формуванням організованої злочинності.

Поряд з цим, однією з основних причин недостатньо ефективної діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю є протидія розкриттю та розслідуванню злочинів, яка останнім часом набула значних масштабів.

Останніми роками криміналістика поповнилася деякими важливими теоретичними дослідженнями з проблем протидії розслідуванню. Відзначено актуальність подолання протидії, запропоновані поняття "протидія розслідуванню" та "приховування злочинів", аналізуються види і форми протидії, розроблено деякі практичні рекомендації по подоланню окремих з них.

Проте, в цілому, дана проблема ще далека до свого остаточного вирішення: відсутнє єдине визначення протидії розслідуванню, яке включало б всі основні риси даного явища, його сутність і мету; не вивченими залишаються механізм і форми протидії розслідуванню, особливо в умовах злочинності, що якісно змінилася. Увагу криміналістів займали питання подолання деяких проявів протидії, переважно, у формі приховування злочинів (праці Р.С.Белкіна, І.А.Бобракова, М.В.Даньшина, С.Ю.Журавльова, В.П.Лаврова, І.М.Лузгіна, І.А.Ніколайчука та ін.). Практика ж діяльності правоохоронних органів і проведені дослідження свідчать, що приховування злочину є лише однією, далеко не основною формою протидії. Основним змістом протидії в даний час виступають різні форми впливу (психологічні, фізичні, організаційні) на всіх учасників кримінального процесу. Від окремих проявів протидія розслідуванню переросла в систему активних, цілеспрямованих дій, є обов'язковим елементом злочинної діяльності, внаслідок чого існуючі рекомендації по її подоланню виявляються недостатньо ефективними.

В теперішній час для подолання протидії розслідуванню необхідні нові засоби та методи, в тому числі нетрадиційні (використання поліграфу, методу гіпнопродукції та ін.). Системі протидії слід протиставити адекватну систему засобів, методів боротьби з нею. Незважаючи на актуальність даного аспекту, він у криміналістиці не розглядався і практично не розроблений. Для вирішення проблеми подолання протидії розслідуванню

необхідно виявити закономірності, характерні в сучасних умовах тенденції протидії, узагальнити існуючу практику боротьби з нею, й на основі діючого законодавства обґрунтувати основні напрямки створення системи засобів і методів подолання протидії.

Недостатність науково-теоретичних досліджень проблем протидії розслідуванню, засобів її подолання та існуючі у зв'язку з цим потреби слідчої практики обумовили актуальність теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дисертаційного дослідження базується на основних положеннях Концепції боротьби з корупцією на 1998-2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 24 квітня 1998 року № 367; Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 року № 1376, а також Указів Президента України від 6 лютого 2003 року № 84 "Про невідкладні додаткові заходи посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією" та від 9 лютого 2004 року № 175 "Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції". Проведення дослідження передбачене Планом науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ України.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є розгляд теоретичних положень створення системи заходів подолання протидії розслідуванню, розробка правових, організаційних і тактичних засобів подолання протидії; формулювання рекомендацій, які підвищують ефективність розслідування в умовах протидії, а також законодавчих пропозицій у контексті теми, що досліджується.

Поставлена мета обумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- охарактеризувати особливості протидії в сучасних умовах;
- розкрити сутність і поняття протидії розслідуванню;
- розробити класифікацію видів і форм протидії;
- визначити і систематизувати причини та умови, які обумовлюють протидію;
- обґрунтувати і визначити основні напрями створення системи заходів подолання протидії розслідуванню.
- обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення кримінально-правових та процесуальних засобів подолання протидії розслідуванню;
- розробити науково обґрунтовані практичні рекомендації з подолання та попередження протидії;

Об'єктом дослідження є протидія розслідуванню як елемент злочинної діяльності.

Предметом дослідження є правові, методичні, організаційні й тактичні засоби та методи подолання протидії розслідуванню злочинів.

Методи дослідження. Теоретичним фундаментом дисертаційного дослідження є діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ і засновані на ньому загальнонаукові та спеціальні методи.

В процесі дослідження використовувались як теоретичні, так і емпіричні методи дослідження. Такий загальнонауковий метод, як історико-правовий - використовувався з метою аналізу становлення поняття "протидія розслідуванню"; статистичний - для дослідження масштабів і тенденцій розвитку протидії розслідуванню та ефективності діяльності правоохоронних органів у її подоланні. Для вирішення окремих теоретичних і прикладних завдань використовувалися конкретно-соціологічні методи: аналіз, анкетування, опитування, узагальнення, які дали можливість розкрити уявлення практичних працівників правоохоронних органів, суду, населення щодо характеру явища, яке досліджується, і забезпечили емпіричну базу дослідження; порівняльний і системно-структурний методи дозволили розкрити природу і сутність протидії розслідуванню, її роль і місце у злочинній діяльності.

Сформульовані у дисертації теоретичні висновки ґрунтуються на працях вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі криміналістики, кримінального процесу, кримінального та адміністративного права, кримінології, юридичної психології, оперативно-розшукової діяльності, соціології: Р.С. Белкіна, В.П. Бахіна, С.Ю. Журавльова, В.М. Карагодіна, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, В.П. Лаврова, І.М. Лузгіна, В.О. Образцова, В.В. Трухачова, В.Ю. Шепітька та інших, при опрацюванні яких використовувався комплексний міжгалузевий підхід і метод порівняльного аналізу наукової та методичної літератури.

Емпірична база дослідження. Для досягнення мети у роботі використані результати емпіричних досліджень практики діяльності правоохоронних органів: опитування за спеціально розробленими анкетами 3546 осіб, з них: 675 начальників міськрайорганів внутрішніх справ, 397 слідчих, 400 оперативних працівників МВС, Служби безпеки, податкової міліції, 164 судді, 62 адвокати, 458 громадян, 128 викладачів і наукових співробітників вузів МВС та Міністерства освіти і науки України, 529 слухачів і студентів юридичних вузів, 733 засуджених; аналіз матеріалів кримінальних справ, які знаходились у провадженні, зупинені, закриті провадженням; аналіз оглядів судово-слідчої практики, офіційних звітів і

довідок правоохоронних та судових органів; статистичні дані про результати діяльності правоохоронних органів і суду за період 1998-2004 рр.

У вивченні та узагальненні питань підготовленості слідчих, оперативних працівників, слухачів і студентів до виявлення, попередження та подолання протидії розслідуванню автором використаний особистий досвід слідчої діяльності та досвід викладання криміналістики в Національній академії внутрішніх справ України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є першим в Україні монографічним комплексним дослідженням проблеми протидії розслідуванню як елемента злочинної діяльності, закономірностей її прояву, розпізнавання, правових, організаційних і тактичних основ подолання протидії. У дисертації обґрунтовується ряд нових теоретичних положень і висновків, які розширюють наукове уявлення про протидію розслідуванню.

До найбільш істотних з них, що, на думку автора, складають новизну, належать:

1) Вперше зроблено висновок, що в сучасних умовах протидію слід розглядати як обов'язковий елемент злочинної діяльності, який забезпечує її тривале та безпечне існування; відзначено недостатність використання існуючого тактичного арсеналу засобів подолання протидії та аргументована необхідність його доповнення новими засобами і методами, у тому числі нетрадиційними, запропоновані основні напрямки їх застосування; виходячи з особливостей протидії в сучасних умовах, визначена необхідність створення системи заходів її подолання та охарактеризовані основні напрями діяльності державних структур по створенню даної системи; запропоновані, систематизовані та охарактеризовані основні напрями комплексного підходу до створення системи заходів попередження протидії розслідуванню.

2) Набуло подальшого розвитку бачення сутності та змісту протидії розслідуванню, сформульовано авторське визначення даного правового явища; обґрунтована необхідність створення окремого криміналістичного вчення про протидію розслідуванню, засоби і методи її подолання для комплексного та всебічного вивчення даного явища.;

3) Узагальнено та систематизовано види, форми протидії, представлено їх авторську класифікацію; сформульовані теоретичні основи й практичні рекомендації щодо застосування організаційних і тактичних засобів подолання протидії розслідуванню.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки і пропозиції вносять певний вклад у розвиток криміналістики, сприяють підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів по подоланню протидії

розслідуванню злочинів. Більшість положень і рекомендацій дисертації мають прикладний характер і спрямовані на використання їх слідчими та працівниками органів дізнання для виявлення, попередження й подолання способів протидії; можуть використовуватися при підготовці слідчих і працівників органів дізнання у юридичних навчальних закладах, у системі службової підготовки для навчання їх своєчасному прогнозуванню, попередженню і подоланню протидії, а також можуть бути використані в навчальному процесі при вивченні курсу криміналістики.

Зокрема, обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення кримінально-правових і процесуальних засобів подолання протидії; запропоновано чинення протидії розслідуванню з боку підозрюваного, обвинуваченого розглядати як обставину, що обтяжує покарання (ст. 67 КК України); найбільш розповсюджені способи протидії віднести до розряду тяжких злочинів (ст. 12), а також внесення змін до ст.ст. 343, 375, 376, 381, 387 та інших КК України. Для удосконалення кримінально-процесуальних засобів подолання протидії запропоновано: визначити межі правомірної та неправомірної протидії з боку підозрюваних, обвинувачених; межі повноважень адвокатів при здійсненні захисту (ст. 48 КПК); раціоналізація і спрощення існуючої процедури розслідування, шляхом виключення деяких правових інститутів (ст. 127, 246); зміни до ст.ст. 47, 114, 149, 218 КПК України та ін. Наведено рекомендації щодо подолання протидії розслідуванню з боку організованих злочинних угруповань, адвокатів.

Основні положення і практичні рекомендації за матеріалами дослідження було впроваджено в практичну діяльність слідчих підрозділів ГУ МВС України в Київській області для використання при проведенні занять по службовій підготовці (акт впровадження від 18 квітня 2003 р.).

Особистий внесок здобувача. У співавторстві з Г.П. Мигрин підготовлено статтю "Протидія розслідуванню у сфері податкових злочинів", в якій дисертант розробив анкету і провів обробку даних опитування слідчих і оперативних працівників податкової міліції, що складає 50 % обсягу. У співавторстві з В.П. Бахіним та Н.С. Карповим підготовлено статтю "Противодействие расследованию: мнение практиков и населения", у якій дисертант провів опитування практичних працівників правоохоронних органів (начальники міськрайорганів внутрішніх справ, їх заступники, слідчі, оперативні працівники), а також слухачів, студентів, громадян, що складає 30% обсягу статті. У співавторстві з Н.С. Карповим підготовлено статтю "Сучасні проблеми подолання протидії розслідуванню", у якій дисертант сформулював положення щодо покращення діяльності правоохоронних органів по подоланню протидії розслідуванню, провів аналіз джерел за темою статті, що складає 50% обсягу.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри криміналістики Національної академії внутрішніх справ України. Основні теоретичні положення дисертації доповідалися на наукових і науково-практичних конференціях: “Органи внутрішніх справ на початку третього тисячоліття: проблеми протидії злочинності” (Дніпропетровськ, 2000 р.), “Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів в сучасних умовах” (Київ, 2001 р.), “Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах” (Київ, 2002 р.), “Актуальні проблеми сучасної криміналістики” (Сімферополь, 2002 р.), “Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування” (Хмельницький, 2003 р.).

Окремі положення дисертації були використані: у навчальному процесі Одеського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ МВС України - для проведення занять по спецкурсу «Організація розкриття і розслідування злочинів на транспорті» (акт впровадження від 14 листопада 2001 р.); Національної академії внутрішніх справ України при викладанні спецкурсів “Організація та сучасні проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю”, “Організація і тактика боротьби з особливо небезпечними злочинами”, “Протидія розкриттю і розслідуванню злочинів з боку членів організованих груп і злочинних організацій та її подолання” (акт впровадження від 25 лютого 2004 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки проведеного дослідження відображені в 14 наукових публікаціях: у восьми статтях у наукових журналах, трьох матеріалах конференцій і трьох тезах конференцій. 11 із зазначених публікацій є одноособовими, 5 з них опубліковані у виданнях, рекомендованих ВАК України.

Структура дисертації визначається метою та завданням дослідження, відповідає логіці наукового пошуку та вимогам ВАК України і складається із вступу, двох розділів, які включають шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (326 найменувань) та 9 додатків на 43 сторінках. Повний обсяг дисертації - 256 сторінок, з яких основний текст 180 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету та задачі дослідження, викладено зв'язок роботи з державними програмами, науковими програмами МВС України і

Національної академії внутрішніх справ України, подано анотацію використаних методів дослідження, нових наукових положень, запропонованих автором, розкривається практичне і теоретичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію результатів дослідження.

Розділ перший - "Поняття та сутність протидії розслідуванню" складається з трьох підрозділів, присвячених характеристиці протидії як елемента злочинної діяльності, аналізу її основних рис в сучасних умовах боротьби зі злочинністю, визначенню сутності та поняття протидії розслідуванню; розгляду співвідношення між поняттями "протидія розслідуванню" та "приховування злочинів"; розгляду факторів, які детермінують протидію; розглянуто сучасні види і форми протидії; представлено їх авторську класифікацію; визначено й обґрунтовано підходи до вивчення явища протидії, розробки системи засобів і методів її подолання з урахуванням потреб практики та існуючих можливостей держави.

У підрозділі 1.1 **"Протидія розкриттю та розслідуванню злочинів як елемент злочинної діяльності"** відзначається, що протидія завжди супроводжувала діяльність по розкриттю і розслідуванню злочинів. Останніми роками, у зв'язку з кількісними та якісними змінами злочинності, протидія набула якісно нового характеру, зросли її масштаби. На активну протидію здійсненню професійної діяльності в ході проведеного анкетування вказали 82% керівників органів внутрішніх справ, 77,4% суддів, 62% оперативних працівників, 60,7% слідчих; протидіяли розслідуванню 23,3% громадян.

В даний час протидія являє собою комплекс (систему) активних, цілеспрямованих дій; серед суб'єктів протидії свідки, потерпілі, різні особи, які часом не мають безпосереднього відношення до події злочину чи осіб, що вчинили злочин, та надають їм заступництво, у тому числі корумповані співробітники правоохоронних органів, суду. Протидія є обов'язковим елементом злочинної діяльності, що забезпечує її тривале існування. Проте, більшу небезпеку, ніж протидія розслідуванню окремої кримінальної справи, становить протидія діяльності правоохоронних органів і правосуддю в цілому.

Особливістю протидії в сучасних умовах боротьби зі злочинністю є її системний характер. Характер та особливості сучасної злочинності, масштаби протидії вимагають нових підходів до формування доказової бази розслідування. Однією з важливих задач слідчого сьогодні є забезпечення захисту доказів від спроб їх опорочити, не допустити їх використання в ході розслідування, у суді.

Основними питаннями, з приводу яких досі не досягнуто єдності думок

дослідників, є обсяг, зміст та співвідношення понять “протидія розслідуванню” та “приховування злочинів”. Використовуючи широке за змістом поняття “протидія”, більшість дослідників ототожнюють її з приховуванням злочинів, тим самим обмежуючи можливості та межі дослідження протидії. Незважаючи на існуючі роботи, комплексного дослідження явища протидії розслідуванню не проводилося. Увагу дослідників, в основному, привертала питання приховування злочинів, які й виявилися найбільш вивченими.

Практичне значення уточнення поняття і сутності протидії розслідуванню полягає у створенні умов для предметного вивчення цього явища та розробки конкретних рекомендацій з подолання протидії. Всебічне вивчення проблеми протидії необхідно і для розробки ефективних рекомендацій, у чому зараз відчувається потреба практики, на що вказали 63,2% слідчих та 58,2% оперативних працівників.

Проведений аналіз особливостей протидії розслідуванню дозволив визначити її як *своєрідний вид соціальної діяльності, що являє собою систему навмисних, цілеспрямованих дій по перешкоджанню повному, всебічному та об'єктивному розкриттю і розслідуванню злочинів*. Зміст протидії складають: діяльність по приховуванню злочинів, інші дії по перешкоджанню досягненню задач розслідування, дії по чиненню перешкод здійсненню нормальної діяльності суб'єктів розслідування по встановленню об'єктивної істини у кримінальних справах.

У підрозділі 1.2 “Форми та методи протидії розслідуванню” проведено аналіз існуючих класифікацій форм протидії розслідуванню. Критично аналізується загальноприйняте розділення протидії розслідуванню на “зовнішню” і “внутрішню”, “активну” та “пасивну”, як не враховуюче всього розмаїття дій її суб'єктів. На думку дисертанта, важливим є розподіл форм протидії на безпосередню (пряму) та опосередковану (приховану). До *безпосередньої* протидії, зокрема, відноситься: давання незаконних вказівок про “згортання” розслідування, закриття окремих епізодів або всієї справи відносно конкретних осіб та притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб. До *опосередкованої*: безпідставне вилучення кримінальної справи, матеріалу з провадження слідчого, оперативного працівника, судді; відмова в наданні необхідних сил та засобів для забезпечення належного проведення розслідування; відволікання слідчого, оперативного працівника, які зайняті розслідуванням складної, багатоепізодної кримінальної справи, на роботу по малозначним справам та ін.

Дослідження показало, що у відношенні потерпілих, свідків застосовується більше безпосередніх, а проти слідчих, оперативних працівників – опосередкованих способів протидії.

Обґрунтовано висновок про те, що підстави для класифікації способів протидії повинні передбачати характерні напрямки (види) протидії, у межах яких існують, удосконалюються та виникають нові форми та способи протидії. Серед основних *видів* протидії можна виділити: 1) приховування й знищення слідів злочину та слідів злочинця; 2) приховування й знищення доказової інформації і/чи її носіїв; 3) вплив на учасників кримінального судочинства; 4) втручання в діяльність слідчого, дізнавача, оперативного працівника чи правоохоронних органів в цілому.

Можлива також класифікація видів протидії розслідуванню за її спрямованістю (об'єкти – сліди, інформація, люди), за суб'єктами протидії (підозрювані, обвинувачені, їх рідні, оточення, адвокати, інші особи). У межах зазначених видів можлива подальша конкретизація форм та способів протидії.

Через неможливість розгляду всіх можливих форм і способів протидії наводяться найбільш типові з них. Способи протидії розглядаються у залежності від їх змістовної сторони: а) спрямовані на перешкоджання виявленню доказової (криміналістично-значущої) інформації; б) спрямовані на знищення доказової (криміналістично-значущої) інформації та її носіїв (матеріальних та людей); в) спрямовані на введення в оману слідчого, дізнавача, оперативного працівника з метою направити слідство на хибний шлях, затягування розслідування; г) спрямовані на позбавлення інформації, що міститься у кримінальній справі, доказового значення; д) спрямовані на перешкоджання проведенню розслідування і судового розгляду конкретними працівниками.

Аналізуються форми та способи протидії розслідуванню з боку: а) адвокатів підозрюваних, обвинувачених, підсудних (вказали 41,1% слідчих, 40,9% суддів, 33% оперативних працівників; 30% адвокатів); б) співробітників правоохоронних органів, у тому числі способи протидії розслідуванню злочинів, що ними скоєні. Наводяться форми та способи протидії судовому розгляду кримінальних справ. Розглянуто сучасні форми та способи протидії розслідуванню з боку організованих злочинних угруповань. Зазначається, що останнім часом основною формою протидії є різні форми впливу на учасників кримінального процесу: підкуп, шантаж, погрози, заподіяння тілесних ушкоджень та ін. (вказали 65,4% начальників міськрайорганів внутрішніх справ, 50,7% оперативних працівників, 49,3% суддів, 36,5% слідчих, 15,9% громадян).

Підкреслюється, що вибір форм і способів протидії залежить від категорії та конкретних обставин кримінальної справи, розглянуто форми та способи протидії розслідуванню окремих категорій кримінальних справ. Коло суб'єктів протидії залежить від виду злочину, його суспільної

небезпеки, особистості підозрюваних (обвинувачених), їх оточення, наявності корумпованих зв'язків. Найбільш широке коло суб'єктів протидії розслідуванню зустрічається у справах про організовану злочинну діяльність.

У підрозділі 1.3 “Проблеми вивчення протидії розслідуванню та розробки заходів її подолання” комплексно досліджуються питання, пов'язані з існуючими недоліками в підходах до вивчення протидії розслідуванню. Відзначається, що в теперішній час, виходячи з особливостей та масштабів протидії, розмаїття суб'єктів протидії, їх суспільного становища та можливостей, можна говорити про систему протидії діяльності правоохоронних органів по розкриттю та розслідуванню злочинів. Внаслідок цього існуючі наукові рекомендації з подолання окремих способів протидії, зокрема, приховування злочинів, виявляються неефективними. Зроблено висновок, що зараз недостатньо обмежувати дослідження проблем протидії розслідуванню вивченням окремих її проявів, тому що основною рисою протидії в теперішній час є її системний характер. Обґрунтовано необхідність комплексного дослідження протидії як складового елементу злочинної діяльності для розробки адекватної системи заходів подолання протидії розслідуванню.

В теперішній час слідчий (дознавач, оперативний працівник) повинен планувати свою діяльність з огляду на можливу протидію, що дозволить йому ретельно підходити до підготовки слідчих дій та правильно вибирати тактику їх проведення. Невраховання слідчим такої можливості може потягти за собою неотримання очікуваних результатів слідчих дій та, як наслідок, неповне і необ'єктивне розслідування. Відзначено необхідність підготовки слідчих (дознавачів, оперативних працівників) до своєчасного виявлення ознак протидії розслідуванню, що дозволить ефективніше її нейтралізувати та долати.

Особливості протидії в сучасних умовах боротьби зі злочинністю потребують перегляду методів її вивчення. Оскільки традиційне вивчення матеріалів кримінальних справ не дає повної картини щодо суб'єктів та засобів протидії, слід застосовувати інші підходи до їх вивчення, зокрема: використання статистичних звітів про рух справ (підстави порушення та зупинення, кількість справ, які направляються з обвинувальним висновком, та які повертаються для додаткового розслідування, характер і розмір призначеного судом покарання та ін.), у тому числі стосовно окремих слідчих, прокурорів, суддів.

Корисними у плані отримання інформації, що цікавить, можуть бути також матеріали службових розслідувань щодо слідчих, оперативних працівників; дисциплінарні провадження щодо адвокатів, суддів; дані опитування та інтерв'ювання різних категорій учасників кримінального

процесу, їх рідних, знайомих, керівників правоохоронних органів, засуджених (у тому числі співробітників правоохоронних органів).

При розробці засобів і методів подолання протидії розслідуванню необхідно враховувати *рівні*, для яких вони призначені:

1) розраховані на застосування слідчим, співробітником органу дізнання (тактичні прийоми, комбінації, операції, застосування технічних засобів для пошуку приховуваних слідів, об'єктів, можливості експертиз та ін.);

2) котрі можливі на рівні органу, відомства (територіального органу внутрішніх справ, УМВС, МВС, правоохоронних органів в цілому): забезпечення захисту учасників кримінального судочинства, оперативне супроводження розслідування і судового розгляду кримінальних справ тощо;

3) реалізація яких можлива лише на рівні держави (створення ефективної системи захисту учасників кримінального процесу, належне законодавче і матеріально-технічне забезпечення правоохоронної діяльності та ін.).

Також слід враховувати конкретні ситуації застосування зазначених засобів та методів: а) коли протидія чиниться підозрюваним (обвинуваченим), який розраховує лише на свої сили, без залучення впливових осіб; б) коли протидія здійснюється організованим злочинним угрупованням; в) коли до протидії залучені корумповані співробітники правоохоронних та інших державних органів. В теперішній час застосування лише правових і тактичних засобів для ефективного подолання протидії розслідуванню недостатньо. Слід використовувати нові, у тому числі нетрадиційні, засоби та методи, які давно успішно застосовуються за кордоном.

Важливе місце у комплексному дослідженні протидії належить криміналістичній теорії – вченню про протидію розслідуванню і методи її подолання, у рамках якої можливе всебічне й глибоке вивчення всіх проявів протидії.

Другий розділ - «Правові основи, організація і тактика подолання протидії розслідуванню» присвячений аналітичному огляду правових, організаційних і тактичних засобів подолання протидії; узагальнено й проаналізовано стан нормативно-правового забезпечення діяльності щодо подолання протидії; визначено основні напрямки удосконалення кримінально-правових і процесуальних норм з метою підвищення ефективності попередження й подолання протидії розслідуванню та запропоновані відповідні зміни до законодавства; розглянуто організаційні і тактичні заходи подолання протидії, визначені перспективні шляхи їх використання; висловлені пропозиції щодо напрямків використання

нетрадиційних засобів і методів для подолання протидії; обґрунтовано необхідність комплексного підходу до створення системи заходів подолання і попередження протидії; наведено таку систему з розподілом конкретних заходів у залежності від рівня, на якому вони повинні реалізовуватися.

У підрозділі 2.1 «Правові основи боротьби з протидією розслідуванню» проаналізовано наявні адміністративні, кримінально-правові та кримінально-процесуальні засоби боротьби з протидією. Підкреслюється значення правових засобів, які надають усій сукупності заходів подолання протидії системного та загальнообов'язкового характеру. Разом з тим, результати дослідження показали недостатність існуючих правових засобів для боротьби з протидією (вказали 89% суддів, 85% слідчих МВС і 94,3% слідчих прокуратури, 83,2% оперативних працівників, 65,4% начальників міськрайорганів внутрішніх справ). У зв'язку з цим вказується на необхідність удосконалення існуючих і прийняття інших правових норм для ефективного подолання протидії. Наведено основні напрями правового регулювання діяльності по подоланню протидії розслідуванню, до яких належать: забезпечення захисту доказової інформації та безпеки учасників кримінального судочинства.

Відзначена перспектива застосування кримінально-процесуальних заходів для попередження і подолання протидії розслідуванню. Наведено основні напрями удосконалення норм КПК України: розширення засобів доказування; удосконалення системи запобіжних заходів; визначення меж правомірної протидії з боку підозрюваних (обвинувачених); визначення меж повноважень захисника (адвоката) у кримінальному процесі; створення надійної системи захисту учасників кримінального судочинства; раціоналізація і спрощення процедури розслідування. Обґрунтовується пропозиція щодо необхідності суттєвого обмеження або скасування деяких правових інститутів (інституту понять, повернення справ для додаткового розслідування).

У підрозділі 2.2 «Організаційні і тактичні заходи подолання протидії розслідуванню» наводиться аналіз існуючих тактичних заходів подолання протидії. Вказано на їх істотний недолік - всі вони розраховані на застосування слідчим, працівником органа дізнання й не враховують системного характеру протидії в сучасних умовах. Обґрунтовано висновок щодо необхідності нового підходу до створення системи заходів подолання протидії - у залежності від можливостей: 1) слідчого, працівника органа дізнання; 2) правоохоронного органу (міськрайуправління внутрішніх справ, УМВС, МВС) чи системи правоохоронних органів у цілому; 3) що може бути здійснено лише за умов державного підходу. Запропонована така система з розподілом конкретних заходів по кожному з вказаних рівнів.

Наведено практичні рекомендації по подоланню протидії з боку адвокатів, організованих злочинних угруповань, корумпованих осіб; по застосуванню спеціальних знань, можливостей експертиз і нелегального листування підозрюваних (обвинувачених), які перебувають під вартою, для подолання окремих способів протидії. Для забезпечення захисту доказів від фальсифікації та дискредитації з боку суб'єктів протидії обґрунтовано необхідність проведення тактичної операції «Захист доказів».

Відзначено недостатність використання існуючого арсеналу тактичних засобів для подолання протидії розслідуванню й необхідність у зв'язку з цим застосування нових (дезінформація, спонування до дій), у тому числі нетрадиційних засобів і методів (поліграф, гіпнорепродукція), активного використання сучасних науково-технічних засобів.

В якості *організаційних* засобів подолання протидії запропоновані: створення спеціальної служби по боротьбі з протидією, своєчасне забезпечення практичних працівників рекомендаціями по застосуванню тактичних прийомів, проведенню тактичних комбінацій і операцій для подолання протидії; удосконалення системи службової підготовки і професійного відбору на службу до органів внутрішніх справ, на навчання та ін.

У *підрозділі 2.3 «Попередження протидії розслідуванню»* розглядаються заходи, спрямовані на попередження протидії розслідуванню, які поділяються на: а) заходи *загального* характеру, застосування яких необхідно при розслідуванні кожної кримінальної справи; б) *спеціальні заходи*, застосування яких залежить від категорії та обставин конкретних справ. Основну увагу приділено загальним заходам, тому що спеціальні можливо розглядати стосовно до конкретної слідчої ситуації, суб'єкту і способу протидії, які передбачаються.

До заходів *загального* характеру відносяться: збереження таємниці слідства; запобігання витоку оперативної та службової інформації; заходи по забезпеченню захисту доказів від фальсифікації, знищення; спілкування суб'єктів розслідування з учасниками кримінального процесу, яке виключає виникнення чи розвиток з їх боку конфліктних ситуацій; своєчасне проведення слідчих і оперативних заходів для забезпечення збереження слідів, доказів, попередження здійснення протиправного впливу на учасників розслідування; використання з цією метою даних щодо способів протидії, які використовувалися конкретними особами та ін. Наводяться приклади застосування зазначених заходів попередження протидії.

Підкреслюється, що діяльність по попередженню протидії розслідуванню повинна носити упереджувачий та активний характер. Для

ефективності даної діяльності вказані заходи повинні застосовуватися конкретними суб'єктами, у залежності від їх повноважень і можливостей.

Слідчий повинен: приймати заходи щодо запобігання витоку інформації і забезпеченню тасмниці слідства, захисту потерпілого, свідків; своєчасно проводити слідчі дії задля забезпечення збереження доказів від їх знищення, фальсифікації; своєчасно вживати (змінювати) запобіжні заходи та ін.

Забезпечення охорони і технічного захисту приміщень правоохоронних органів, доповнення існуючих криміналістичних обліків відомостями щодо суб'єктів протидії та способах протидії, які ними застосовуються, тощо – відповідним відомством (МВС, СБУ, прокуратура, Державна судова адміністрація).

Законодавче забезпечення діяльності по попередженню протидії розслідуванню (наприклад, встановлення порядку винесення офіційного подання щодо неприпустимості протиправної поведінки - чинення протидії у будь-якій формі; порядку опублікування у засобах масової інформації повідомлень, заснованих на інформації про хід розслідування), забезпечення ефективного захисту учасників кримінального судочинства та співробітників правоохоронних органів; розробка і реалізація концепції внутрішньої безпеки правоохоронних органів – на державному рівні.

Обґрунтовується пропозиція щодо необхідності розробки концепції внутрішньої безпеки правоохоронних органів, яка повинна носити комплексний характер та включати різні, у тому числі й технічні аспекти.

Наводяться пропозиції по удосконаленню заходів правового регулювання, спрямованого на попередження протидії з боку адвокатів (можливість встановлення відповідальності адвокатів за створення штучних перешкод (запізнення, неявка) проведенню слідчих дій, на участь у яких адвокатом зроблено заявку). Запропоновано шляхи удосконалення підготовки слухачів та студентів у юридичних вузах (78,4% слухачів і студентів відзначили недостатність отриманих знань, вмій для практичного подолання протидії).

ВИСНОВКИ

1. Однією з найсуттєвіших характеристик сучасної злочинної діяльності є активна протидія не лише розслідуванню кримінальних справ, але й здійсненню правосуддя в цілому, яка відрізняється масштабністю, системністю та професіоналізмом.

2. В теперішній час протидія розслідуванню є своєрідним видом соціальної діяльності й являє собою систему навмисних, цілеспрямованих дій

по перешкоджанню повному, всебічному та об'єктивному розкриттю і розслідуванню злочинів.

3. Протидія розслідуванню представляє собою систему прийомів, методів і засобів перешкоджання вирішенню задач кримінального судочинства та у підсумку - боротьбі зі злочинністю.

4. Рівень протидії, що зріс, обумовлює необхідність цільового комплексного вивчення її сутності, природи та змісту у рамках окремої криміналістичної теорії – вчення про протидію розслідуванню та засобах і методах її подолання.

5. Розробка засобів і методів подолання протидії розслідуванню повинна базуватися на поглибленому дослідженні та детальній класифікації її видів, форм та методів.

6. Основними формами протидії розслідуванню є: 1) приховування слідів злочину і злочинців; 2) приховування й знищення інформації, яка має доказове значення; 3) вплив на учасників кримінального судочинства (погрози, підкуп, шантаж та ін.); 4) втручання у діяльність органів розслідування.

7. Заходи подолання протидії розслідуванню повинні будуватися із врахуванням: а) розділення форм протидії на безпосередні (прямі) та опосередковані (приховані); б) рівня і можливостей їх реалізації (безпосередні суб'єкти кримінального судочинства, правоохоронні органи та відомства, державне забезпечення боротьби з протидією).

8. Комплексний підхід до створення системи заходів попередження організованої протидії розкриттю, розслідуванню злочинів та правосуддю в цілому повинен включати наступні основні напрями: уточнення та пропаганда кримінальної політики держави; систему заходів по підвищенню авторитету органів правосуддя; вдосконалення правових засобів попередження протидії; заходи щодо забезпечення захисту криміналістично-значущої інформації та її носіїв; заходи щодо захисту слідчої таємниці, службової інформації; тактичні прийоми подолання протидії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Поняття та сутність протидії попередньому розслідуванню // Науковий вісник НАВСУ. – 2000. - № 1. - С. 84-92.

2. Класифікація форм протидії розслідуванню // Науковий вісник НАВСУ. – 2000. - № 4. - С. 132-141.

3. Протидія розслідуванню в сфері податкових злочинів // Вісник Академії податкової служби України. - 2001. - № 2. - С.176-185. (у співавторстві з Мигрин Г.П.).

4. Противодействие расследованию: мнение практиков и населения // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2001. - № 3.- С. 209-216. (у співавторстві з Бахіним В.П., Карповим Н.С.).

5. До питання про створення системи заходів для подолання протидії розслідуванню // Вісник Національного університету внутрішніх справ. - № 21. - Ч. 1. - 2003. - С. 104-108.

6. Протидія розслідуванню як елемент злочинної діяльності // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Збірник науково-практичних матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз). – Вип. 3. – Харків: “Право”, 2003. – С. 163-166.

7. Подолання протидії розслідуванню - актуальна проблема сьогодні // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - Одеса, 2000. - № 4. - С. 112-113.

8. К вопросу о необходимости создания частной криминалистической теории – учения о противодействии расследованию и методах его преодоления // Известия Тульского государственного университета. – Вып. 6. - Тула, 2002. - С. 4-8.

9. Боротьба з протидією розслідуванню і захист прав особистості // Злочини проти особистої волі людини. Міжнародний науково-практичний семінар 19-20 вересня 2000 р. Збірник матеріалів. – Харків, “Книжкове видавництво “Лествиця Марії”, 2002. - С. 232-234.

10. Подолання протидії розслідуванню – актуальна проблема сьогодні // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19-20 жовтня 2000 р.). У двох частинах. - Ч. 2. – Одеса, 2000. - С. 59-60.

11. До питання про формування окремої криміналістичної теорії протидії розслідуванню та заходах по її подоланню // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 22-23 березня 2001 р.). У двох частинах. – Ч. 1. - К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. - С. 123-125.

12. Проблемы изучения противодействия расследованию и мер по его преодолению в современных условиях // Материалы международной конференции, посвященной 80-летию профессора Р.С.Белкина (Москва, 3-4 октября 2002 года). – М., 2002. - С. 168-170.

13. Правові основи боротьби з протидією розслідуванню // Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального

законодавства у сучасних умовах: Тези доповідей науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2002 р.).- К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. - С. 186-187.

14. Сучасні проблеми подолання протидії розслідуванню // Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування: Збірник тез доповідей Регіонального круглого столу (Хмельницький, 21-22 лютого 2003 року). - Хмельницький, 2003. - С. 43-46. (у співавторстві з Карповим Н.С.).

АНОТАЦІЯ

Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза. - Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2004.

Присвячена комплексному дослідженню проблем протидії розслідуванню в сучасних умовах боротьби зі злочинністю. На основі аналізу особливостей протидії розкрито її сутність і зміст, визначено поняття протидії розслідуванню як елемента злочинної діяльності. Розглянуто сучасні види, форми, способи протидії розслідуванню та запропоновано їх класифікацію. Запропоновано принципово нові підходи до вивчення проблеми протидії розслідуванню та розробки системи засобів її подолання. Визначено основні напрямки удосконалення правових засобів та запропоновані перспективні напрямки використання організаційних і тактичних засобів подолання протидії. Сформульовано практичні рекомендації з виявлення, нейтралізації та подолання протидії розслідуванню. Розглянуто питання створення системи заходів попередження протидії розслідуванню.

Ключові слова: протидія розслідуванню, форми протидії розслідуванню, спосіб протидії розслідуванню, правові, організаційні і тактичні засоби подолання протидії розслідуванню.

АННОТАЦИЯ

Александренко Е.В. Криминалистические проблемы преодоления противодействия расследованию. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. - Национальная академия внутренних дел Украины, Киев, 2004.

Національна юридична академія
України імені Ярослава Мудрого

Бібліотека

Посвящена комплексному исследованию проблем противодействия расследованию в современных условиях борьбы с преступностью. В диссертации на основе анализа особенностей противодействия в современных условиях отмечается его системный характер. Раскрыто значение противодействия расследованию в структуре преступной деятельности как ее составного элемента, обеспечивающего длительное осуществление преступной деятельности, и его содержание. Предложено определение противодействия расследованию как своеобразного вида социальной деятельности, представляющего собой систему умышленных, целенаправленных действий по воспрепятствованию полному, всестороннему и объективному раскрытию и расследованию преступлений.

Обоснован вывод о том, что основания для классификации способов противодействия должны предусматривать характерные направления противодействия, в пределах которых возможна дальнейшая конкретизация его форм и способов, и предложена их классификация. Рассмотрены современные наиболее типичные виды, формы, способы противодействия расследованию.

Отмечается недостаточность изучения отдельных проявлений противодействия именно из-за его системного характера и обосновывается необходимость комплексного исследования противодействия как социального явления для разработки адекватной системы мер по его преодолению.

Сделан вывод о необходимости изменения подходов и методов к изучению противодействия расследованию, поскольку традиционные не могут дать полного представления о всех субъектах и проявлениях противодействия. Предложены и обоснованы принципиально новые подходы к изучению данного явления и разработке средств и методов его преодоления.

Определены основные направления совершенствования правовых средств и предложены перспективные направления использования организационных и тактических средств преодоления противодействия. Отмечается перспективность применения уголовно-процессуальных мер и рассмотрены основные направления их совершенствования для предупреждения и преодоления противодействия расследованию. Обосновывается вывод о необходимости существенного ограничения или отмены некоторых правовых институтов (института понятий, возвращения дел для дополнительного расследования).

Подчеркивается несоответствие существующих рекомендаций по преодолению отдельных способов противодействия расследованию потребностям следственной практики и их существенный недостаток — направленность на применение отдельным следователем, работником органа

дознания, без учета системного характера противодействия. Обосновывается вывод о необходимости нового подхода к созданию системы мер преодоления противодействия – в зависимости от уровней, на которых они будут применяться, и предложена такая система. Сформулированы практические рекомендации по выявлению, нейтрализации и преодолению противодействия расследованию со стороны адвокатов, организованных преступных группировок, коррумпированных лиц. Рассмотрены возможности применения специальных знаний для преодоления противодействия. Отмечается недостаточность применения существующих тактических средств преодоления противодействия и рассмотрены возможности применения новых, в том числе нетрадиционных, средств и методов.

Рассмотрены вопросы создания системы мер предупреждения противодействия расследованию, которые включают меры общего характера и специальные меры. Основное внимание уделено общим мерам, так как специальные меры возможно рассматривать лишь применительно к конкретной следственной ситуации, предполагаемому субъекту и способу противодействия.

Ключевые слова: противодействие расследованию, формы противодействия расследованию, способ противодействия расследованию, правовые, организационные и тактические средства преодоления противодействия расследованию.

SUMMARY

Aleksandrenko E.V. The criminalistic problems of overcoming of counteraction to investigation. – Manuscript.

The dissertation for a Candidate of Law degree in speciality 12.00.09. – the criminal process and criminalistics; legal expertise. – National academy of internal affairs of Ukraine, Kyiv, 2004.

It is devoted to the integrated investigation of problems of counteraction to investigation in the modern conditions of struggle against criminality. On the basis of analysis of the features of counteraction to investigation its essence and content are disclosed. The conception of counteraction to investigation as a element of criminal activities is defined in this dissertation. Modern kinds, forms, means of counteraction to investigation are considered, and its classification is given. Fundamentally new approaches to the study of problem of counteraction to investigation are offered. Main tendencies of perfection of legal facilities are defined and perspective courses of use of organizational and tactic means of overcoming of counteraction are offered. Practical recommendations on detection, neutralization and overcoming of counteraction to investigation are formulated.

Matters of creation of system of measures for prevention of counteraction to investigation are considered.

Key words: counteraction to investigation, forms of counteraction to investigation, way of counteraction to investigation, legal, organizational and tactic means of overcoming of counteraction to investigation.